

Dariusz Magier, *System biurokratyczny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie białkopodlaskim w latach 1975-1990*, Siedlce 2013, ss. 209 + aneks ss. 105

Od kilku lat obserwuje się rosnące zainteresowanie dziejami partii, która przez dekady sprawowała władzę w Polsce. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza oraz wszystko co z nią związane stała się przedmiotem licznych monografii i artykułów nie tylko naukowych, ale przede wszystkim popularnonaukowych i popularyzatorskich. Zapotrzebowanie na tego typu publikacje wynika z chęci poznania wydarzeń i osób, które kilka pokoleń Polaków znało z własnej obserwacji i doświadczeń, często trudnych i bolesnych. Polskie środowisko naukowe wychodzi naprzeciw tym oczekiwaniom organizując spotkania i konferencje, w wyniku których czytelnicy otrzymują do rąk rzetelne kompendia wiedzy na temat organizacji i zasad funkcjonowania PZPR i jej poprzedników. Coraz częściej też zaczynają pojawiać się opracowania istotne z naukowego punktu widzenia, a które nie cieszą się popularnością wśród masowego czytelnika. Do tej grupy wydawnictw zaliczyć należy wszystkie te prace, które poruszają zagadnienia kancelaryjno-archiwalne, a także obrazują proces narastania i przechowywania wytwarzanej przez PZPR dokumentacji. Prezentowana publikacja stanowi jedno z takich opracowań i łączy w sobie zainteresowania Autora archiwistyką, polskim ruchem komunistycznym oraz dziejami biurokracji XX w.¹

¹ Warto zapoznać się z wcześniejszymi pracami Autora, w których porusza on zagadnienia kancelaryjno-archiwalne, zwłaszcza w kontekście organizacji struktur partyjnych w dawnym województwie białkopodlaskim. Część z nich dostępna jest we fragmentach bądź w całości online: D. Magier, *Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białej Podlaskiej 1975-1990*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, Lublin-Siedlce 2008, s. 553-579 (fragment dostępny w internecie: tenże *Kancelaria i archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białej Podlaskiej (1975-1990)*, http://www.dima.org.pl/var_txt_21.htm (dostęp w dn. 16.04.2013 r.); tenże, *Aparat Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białej Podlaskiej (1975-1990). Zarys problematyki*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. 16, 2008, s. 195-207 (dostępny w internecie: dima.org.pl/aparat_2010.pdf, (dostęp w dn. 16.04.2013 r.); tenże, *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białej Podlaskiej*, „Archiwa. Kancelarie. Zbiory”, nr 1, 2010, s. 91-105, http://www.home.umk.pl/~akz/pol_03_spis.html (dostęp w dn. 01.03.2013 r.); tenże, *Czynności kancelaryjne w komitetach PPR. Przyczynek do badań nad systemami kancelaryjnymi struktur partii komunistycznej w Polsce*, [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury, ludzie, dokumentacja*, red. Tenże, Lublin-Radzyń Podlaski 2012, s. 505-522; tenże, *Lata 1980-1981 w województwie białkopodlaskim. Wybór teleksów Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Radzyń Podlaski 2006; tenże, *Podstawowe organizacje partyjne w systemie biurokratycznym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 4,

Problematyka przedstawiona w omawianym wydawnictwie została podzielona na trzy części. W pierwszej Autor zaprezentował skomplikowaną w swej budowie strukturę organizacji partyjnej wszystkich szczebli, kierując swe zasadnicze rozważania ku organizacji partii w województwie na przykładzie utworzonego w 1975 r. województwa białkopodlaskiego. Pierwsza część omawianej pracy spełnia rolę wprowadzającą. Autor wyposażył czytelnika w zwężłe aczkolwiek treściwe kompendium wiedzy na temat struktur i instancji partyjnych funkcjonujących w obrębie jednego województwa. Rozdział ten ma także funkcję systematyzującą, dzięki niemu dalsze treści poruszane w książce są dla odbiorcy bardziej przystępne. Analiza zgromadzonego materiału dokumentacyjnego pozwoliła D. Magierowi na zilustrowanie rozwoju organizacyjnego i osobowego partii w województwie białkopodlaskim. Przedstawił m.in. kształtowanie się liczby członków i kandydatów, także z uwzględnieniem podziału na rejony partyjne, oraz liczby POP w poszczególnych okresach funkcjonowania KW PZPR w Białej Podlaskiej. Ponadto Autor zamieścił mapkę poglądową z zaznaczonymi komitetami PZPR oraz ich rejonizacją, a także w formie tabeli wyszczególnił komitety wchodzące w skład danego rejonu partyjnego. Uzupełnienie narracji stanowi załączony schemat instancji i organizacji składających się na strukturę PZPR w omawianym województwie (s. 27).

Osobne części rozdziału D. Magier poświęcił podstawowym organizacjom partyjnym, instancjom pierwszego stopnia, a więc komitetom gminnym, miejsko-gminnym i miejskim, Komitetowi Wojewódzkiemu oraz rejonowym ośrodkom pracy partyjnej. POP tworzone były, jak napisał Autor, „według zasady najbliższego kontaktu zawodowego”². Z tego też powodu to właśnie ich działalność miała duży wpływ na funkcjonowanie małych grup społecznych. W POP rozmieszczano liczne ośrodki inwigilacji. Ponadto dawały referencje kandydatom na stanowiska kierownicze w zakładach pracy, miały moc odwołania osób nieukształtowanych ideologicznie z pełnionych funkcji, przy jednoczesnym braku realnego oddziaływania na politykę prowadzoną przez instancje wyższe. Miało to wyraz jak to ustalił Autor nie tylko w schematyzmie funkcjonowania POP ale przede wszystkim w tworzonej przez nie dokumentacji (s. 35). Nieco mniej uwagi poświęcono instancjom pierwszego stopnia, krótko charakteryzując ich organizację. Faktem wartym odnotowania jest, że do zadań I sekretarzy po-

red. tenże, A. Górak, K. Latawiec, Lublin-Siedlce 2011, s. 783-799; tenże, *Pracownicy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w świetle przepisów Biura Politycznego Komitetu Centralnego z 1983 r.*, „Komunizm: system-ludzie-dokumentacja”, nr 1, 2012, s. 89-100, www.komunizm.net.pl (dostęp w dn. 01.05.2013 r.); tenże, *System nomenklatury partii komunistycznej*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 3, red. tenże, A. Górak, K. Latawiec, Lublin-Siedlce 2010, s. 671-712 i inne.

² Tenże, *System biurokratyczny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie białkopodlaskim w latach 1975-1990*, Siedlce 2013 [dalej: D. Magier, *System biurokratyczny PZPR...*], s. 31.

szczególnych komitetów było prowadzenie dokumentacji tajnej oraz akt nomenklatury (s. 38).

W dalszej kolejności Autor omówił zakres władzy Komitetu Wojewódzkiego oraz jego organizację wewnętrzną, ze szczególnym uwzględnieniem Egzekutywy i Sekretariatu. Najważniejszym stanowiskiem była jednak funkcja I sekretarza, który wśród wielu przysługujących mu uprawnień miał zasadniczy wpływ na obsadę kadrową struktur partyjnych i pozapartyjnych stanowisk kierowniczych na terenie województwa (poprzez system nomenklatury). D. Magier przedstawił sposób kształtowania się struktury organizacyjnej KW PZPR w Białej Podlaskiej, ilustrując go stosownym schematem (s. 45). Warto zwrócić uwagę na umiejscowienie w tej strukturze archiwum KW. Otóż początkowo funkcjonowało ono w ramach Wydziału Ideologicznego, któremu od 1981, zgodnie z ustaleniami Biura Politycznego KC, zmieniono nazwę na Wydział Pracy Ideowo-Wychowawczej. Takie usytuowanie archiwum wskazuje na ważną rolę wytwarzanej przez KW dokumentacji w prawidłowym kształtowaniu postaw członków partii i pracowników KW.

Należy podkreślić za Autorem, że wszelkie korekty organizacyjne KW miały na celu uproszczenie jego struktury, zmniejszenie liczby stanowisk kierowniczych oraz zwiększenie samodzielności pracowników. Przygotowany w 1989 r. projekt zmian w strukturze KW przewidywał funkcjonalny podział kompetencji poszczególnych wydziałów, co jak wskazał D. Magier prowadziło do „samowykluczenia z partii typu marksistowsko-leninowskiego”³. Może to także wskazywać na podjętą próbę dostosowania się do nowych okoliczności politycznych i społecznych oraz chęć budowy nowoczesnego typu organizacji partyjnej. Ze względu na samorozwiązanie się PZPR udoskonalona struktura KW nie weszła w życie.

Problematykę struktur partyjnych zamyka krótka informacja dotycząca rejonowych ośrodków pracy partyjnej. Formalnie powołano je w 1982 r. jako odpowiedź na nowe zadania partii w okresie stanu wojennego, jednak w rzeczywistości funkcjonowały od momentu zniesienia powiatów, toteż obszar ich działania pokrywał się z granicami powiatów sprzed reformy administracyjnej. Stanowiły one wydziały KW w terenie, przy nich usytuowano także filie Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu.

W części poświęconej organizacji partii na terenie województwa umieścić też Autor podrozdział dotyczący członków partii i personelu zatrudnionego w jej organach. Wśród osób partyjnie zaangażowanych wyróżnił dwie kategorie. Pierwszą stanowił aktyw. Określenie to odnosiło się do doświadczonych i najbardziej oddanych członków. Druga grupa, czyli aparat, tworzona była przez etatowych pracowników politycznych. Z tej części pracy możemy się dowiedzieć kto mógł zostać członkiem partii, jaka była procedura przyjęcia, a także rezygnacji lub wydalenia z jej szeregów, kto mógł zostać pracownikiem politycznym,

³ Tamże, s. 44.

jakie obowiązywały przy zatrudnianiu parytety, jak wyglądało wynagrodzenie, emerytura i procedura zwolnienia etatowego pracownika politycznego. Czytelnik oczekujący charakterystyki karier poszczególnych związanych z partią osób z terenu byłego województwa białkopodlaskiego może być zawiedziony. Autor rezygnując z prezentacji biogramów nakreślił portret zbiorowy tej grupy społecznej, pokazując ją w ujęciu statystycznym. Zwrócił uwagę na takie zagadnienia jak ilościowy przydział etatów, wykształcenie członków i pracowników politycznych oraz staż pracy. Z ustaleń D. Magiera wynika, że procentowy udział stanowisk kierowniczych w stosunku do całości etatów w PZPR był bardzo wysoki i w 1983 r. wynosił 39 % (s. 58). Podrozdział kończy krótkie omówienie ankiety jaką w 1987 r. przeprowadzono wśród członków aparatu PZPR w województwie białkopodlaskim. Poruszała ona zagadnienia światopoglądu, opinii na temat sytuacji gospodarczej i stosunku do osoby gen. W. Jaruzelskiego (s. 62).

W drugiej części pracy Autor wydzielił zagadnienia, które jego zdaniem określają biurokrację komunistyczną. Rozpoczął od ogólnej charakterystyki systemu wskazując na inspiracje, z jakich czerpano. W dalszej kolejności omówił zagadnienie nomenklatury kadr, przedstawiając jej definicję, początki i późniejsze zasady funkcjonowania, zwłaszcza w zakresie kompetencji poszczególnych instancji partyjnych w przydzielaniu zaufanym osobom stanowisk pozapartyjnych. Ciekawym spostrzeżeniem jest fakt, że każda chociażby najmniejsza instancja dążyła do objęcia własną nomenklaturą jak największej liczby stanowisk, obsadzanych niezależnie od instancji wyższych. Instrukcje w sprawie zatrudniania na stanowiska objęte nomenklaturą stanowiły trzon polityki kadrowej PZPR. Opierała się ona na przeglądach kadrowych, okresowych ocenach, rezerwie kadrowej i szkoleniach partyjnych. Rozdział zamyka wykaz stanowisk objętych nomenklaturą i będących w gestii Egzekutywy i Sekretariatu KW oraz egzekutyw instancji pierwszego stopnia – komitetów miejskich, miejsko-gminnych i gminnych. Jak podaje Autor w nomenklaturze PZPR w województwie białkopodlaskim pozostawało około trzech tysięcy stanowisk (s. 89).

Na szczególną uwagę czytelnika zasługuje kolejny rozdział poświęcony przepływowi informacji w ramach struktur partyjnych. Wzbogacił go Autor trzema schematami obrazującymi drogę wiadomości w trzech podstawowych trybach. Pierwszy stosowany w sytuacjach zwyczajnych dopuszczał dostarczenie informacji w dłuższym okresie czasu i opierał się na tzw. lektoracie wojewódzkim. Specjalnie przygotowani lektorzy przekazywali lektorom miejskich i gminnych Ośrodków Pracy Ideowo-Wychowawczej informacje bieżące, a ci z kolei dostarczali je do właściwych środowisk i grup społecznych. Drugi tryb przepływu informacji pozwalał na krótszy czas dostarczenia wiadomości do ich adresatów. Sekretarze KW kontaktowali się bezpośrednio z Wojewódzkimi Ośrodkami Kształcenia Ideologicznego, które w porozumieniu z komitetami KM, KM-G i KG wyznaczały terminy spotkań z lektorami KW. W trakcie ich trwania przekazywano wszelkie niezbędne informacje. Ostatni tryb wymagał niezwłocznego przekazania informacji, z tego też powodu opierał się na kontak-

tach telefonicznych. W ciągu jednego dnia zwoływano naradę pracowników politycznych i aktywu wojewódzkiego odpowiedzialnego za poszczególne gminy. W tym miejscu zwrócono też uwagę na tzw. grupę szybkiego reagowania informacyjnego i propagandowego.

W dalszej kolejności D. Magier poruszył kwestie związane z doskonaleniem kadr. Omówił rozbudowany system szkoleń partyjnych, wśród których wydzielono szkolenia kandydatów na członków partii, szkolenia masowe, aktywu partyjnego, środowiskowe oraz szkolenia dla lektorów. Warto zwrócić uwagę na szkolenia przeznaczone dla określonych grup społecznych. W województwie białkopodlaskim organizowane były one dla soltysów, kobiet z kół gospodyń wiejskich oraz członków Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej. Istotnym elementem systemu szkoleniowego było kształcenie wspomnianych już lektorów. Stanowili oni elitarną kadrę doskonalenia zawodowego, której zadaniem było omawianie bieżącej sytuacji społeczno-politycznej oraz kierunków polityki PZPR, a zwłaszcza prowadzenie propagandy komunistycznej i badanie nastrojów wśród społeczeństwa. Najwyższą formą szkolenia skierowaną do aktywu partyjnego był Wieczorowy Uniwersytet Marksizmu-Leninizmu, którego organizację przedstawił Autor w osobnym podrozdziale.

Dość obszerny rozdział poświęcił D. Magier finansom partii. Uznał, że „majątek i dochody partii komunistycznej odzwierciedlają historię pochodzenia jej władzy oraz rolę, jaką pełniła w Polsce”⁴. W ten sposób uzasadnił miejsce zagadnień związanych z budżetem poszczególnych instancji PZPR w problematyce organizacji systemu biurokratycznego partii. Autor przedstawił kształtowanie się budżetu KW PZPR w Białej Podlaskiej w poszczególnych latach obrazując omawiane kwestie stosownymi wykresami. Za najbardziej istotne uznać należy zestawienie wzrostu procentowego budżetu PZPR w województwie białkopodlaskim z poziomem inflacji w Polsce (s. 123). Równie ciekawy jest wykres przedstawiający udział składek członkowskich w budżecie partyjnym omawianego województwa (s. 124). Rozdział zamykają dane na temat dochodów pracowników partii, także zilustrowane diagramem, który doskonale pokazuje jak duży procent (66,4 %) w całości budżetu stanowiły wydatki na płace i innego rodzaju świadczenia (s. 128).

Z archiwalnego punktu widzenia najciekawsza jest część trzecia w całości poświęcona organizacji pracy kancelaryjnej i archiwum partyjnego. Jej konstrukcję oparł Autor o podział przedstawionego przez B. Ryszewskiego procesu archiwotwórczego, na który składają się dwa etapy – proces aktotwórczy i archiwizacja⁵. Jako elementy składowe pierwszego z nich wskazano system i „standard kancelaryjny”, technikę biurową, język nowomowy (rozpowszechniony również w kancelarii). Natomiast do zagadnień związanych z archiwizacją zali-

⁴ Tamże, s. 117.

⁵ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 18.

czono stosunek partii do przepisów prawnych, regulujących pracę archiwów, klasyfikację i kwalifikację dokumentacji, organizację pracy archiwum partyjnego.

W części poświęconej systemowi kancelaryjnemu Autor omówił takie zagadnienia jak typ kancelarii (zdecentralizowana, bezdziennikowy system kancelaryjny oparty na rzeczowym wykazie akt), sposób prowadzenia i rodzaje dzienników podawczych, a także tryb przekazywania dokumentacji do archiwum KW. Ciekawostkę stanowi informacja o przejmowaniu materiałów archiwalnych (kategorii A) po upływie trzech lat od ich wytworzenia, a dokumentacji niearchiwalnej w zależności od uzgodnień z kierownikiem archiwum. W tej części wspomniano również o funkcjonowaniu w KW kancelarii tajnych. Było ich dwie, jedna obsługiwała wydziały i referaty (umiejscowiona w strukturze przy Kancelarii I sekretarza), druga zajmowała się sprawami pracowników i działała przy Referacie Kadr. Jak we wszystkich kancelariach tajnych, w tych również obowiązywał dziennikowy system kancelaryjny.

„Standard kancelaryjny” to przedmiot kolejnej części recenzowanej publikacji. Zastosowany termin nie funkcjonuje, poza pracami autorstwa D. Magiera, w literaturze przedmiotu. Można to zatem uznać za terminologiczny wkład Autora. Niemniej jednak wprost nie podaje on definicji tego pojęcia. Doszukiwać się jej możemy w początkowych akapitach podrozdziału, w których został przedstawiony jego zakres. Autor wskazał na trzy pytania, odpowiedź na które będzie określała wskazany w tytule „standard kancelaryjny”. Zaliczył do nich pytanie o typy wytwarzanej dokumentacji, o zasady redagowania pism i pytanie o sposoby i narzędzia ich uwierzytelniania. Z kolejnego akapitu wnioskować możemy, że pod pojęciem standardu kancelaryjnego Autor rozumie szereg unormowań dotyczących przygotowania, zabezpieczenia i archiwizowania akt (s. 142). Za najbardziej ciekawy w moim przekonaniu należy uznać fragment charakteryzujący nieznaną we współczesnej kancelarii teleksy, stosowane w przypadku informacji pilnych. Ponadto w podrozdziale znajdujemy opis blankietów korespondencyjnych, pieczęci stosowanych w KW oraz typowe rozmieszczenie poszczególnych elementów pisma.

Kolejny podrozdział poświęcił D. Magier technice biurowej. Omówił tu kwestie technicznego wyposażenia pomieszczeń biurowych KW. Scharakteryzował urządzenia do pisania, sposoby powielania pism oraz urządzenia telegraficzne. Jako przykład szczegółowego wyposażenia biura partyjnego posłużyło tabelaryczne zestawienie wyposażenia KG w Międzyrzeczu Podlaskim wraz z jego wartością (s. 162). Rozdział dotyczący procesu aktotwórczego kończy krótkie studium nowomowy komunistycznej, przed którą nie ustrzegła się także kancelaria. Autor zwrócił uwagę na pewne utarte zwroty i wyrażenia, pokazując ich zastosowanie na wybranych przykładach. Zaznaczył je w tekście podkreśleniem. Po analizie zamieszczonych fragmentów można stwierdzić, że takich wyrażań jest znacznie więcej niż wskazał na to Autor np. „konsekwentna realizacja uchwał partii (s. 167), rozbudzanie aktywności produkcyjnej i społecznej członków partii, czy podejmowanie czynów produkcyjnych” (s. 168). Warto podkre-

ślić, za Autorem, że język nowomowy stosowany w kancelarii zyskał status języka urzędowego, a doskonałym materiałem do jego analizy były teleksy.

Pracę zamyka rozdział omawiający archiwizację w KW PZPR. Rozpoczął go Autor od kwestii ogólnych, a więc miejsca archiwów partyjnych w strukturze narodowego zasobu archiwalnego. Warto podkreślić, że Sejm PRL wyłączył partie polityczne spośród wytwórców państwowego zasobu archiwalnego. Z tego powodu państwowa administracja archiwalna nie miała żadnego wpływu na kształt zasobu archiwów partyjnych. Nie zatwierdzano partii także normatywów kancelaryjno-archiwalnych, opracowywała je ona we własnym zakresie. Tworzono też własne wskazówki metodyczne, które rozpowszechniano w postaci osobnych broszur, często były to tłumaczenia wytycznych radzieckich, lub publikowano na łamach periodyku „Archiwa PZPR. Biuletyn”.

Kolejny podrozdział zatytułowano *Klasyfikacja i kwalifikacja dokumentacji*. Tytuł wskazuje, że omówione zostaną w tym miejscu wykazy akt. Tymczasem będące przedmiotem analizy zestawienia tabelaryczne dokumentacji zawierają systematyzację zasobu archiwum opartą o zespoły archiwalne, które go tworzyły. Zestawienia te z powodzeniem można określić mianem planu akt w archiwum, niejako spisem zespołów opracowanym jeszcze przed ich przejęciem. Z tego powodu nie zawierają one, jak napisał Autor, określenia kategorii archiwalnej. Wszystkie bowiem stanowiły kategorię A, a więc materiały które w rozumieniu partii stanowiły dokumentację o wartości historycznej. Jedynie ostatnie omówione wytyczne (z 1977 r.) zawierały rzeczowy wykaz akt. Zawiera on poza hasłami rzeczowymi także określenie kategorii archiwalnej (A, B, Bc i BE). Wskazano w nim po raz pierwszy jakie rodzaje dokumentacji stanowią materiały niearchiwalne oraz umożliwiono brakowanie dokumentacji kategorii Bc w komórkach organizacyjnych na poziomie komitetów. Ciekawostką stanowi fakt, że brakowanie kategorii Bc następowało po upływie pięciu lat, a więc tak jak w przypadku kategorii B5, która w odróżnieniu od Bc trafiała do archiwum KW. Wykaz akt nie zawierał żadnej dokumentacji kategorii BE pomimo, że charakteryzowane wytyczne ją uwzględniały. Rok 1982 natomiast wprowadził nową kategorię archiwalną B50 dla akt osobowych i płacowych.

Omawianą publikację kończy fragment o funkcjonowaniu archiwum partyjnego. Autor zauważa, że w świetle obowiązującego wówczas prawa działało ono na zasadach składnicy akt. Znaczenie tej dokumentacji i jej dzisiejsze rozmieszczenie (w archiwach państwowych) wskazuje na błędy ówczesnej polityki archiwalnej. Od 1971 r. istniała w Polsce równoległa do państwowej sieć archiwów partyjnych, tworzonych przez Centralne Archiwum KC i archiwa KW. Dysponowała ona własnymi przepisami, personelem i metodami pracy. Archiwum KW PZPR w Białej Podlaskiej powołano w 1976 r. i umiejscowiono w strukturze Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej. Pracowała w nim jedna osoba na etacie archiwisty. Problematyka organizacji pracy archiwum została przez Autora bardzo szczegółowo scharakteryzowana. Omówił tu takie zagadnienia jak ewidencja, podział akt na zespoły, opracowanie akt, sygnatura archi-

walna, brakowanie dokumentacji niearchiwalnej oraz warunki lokalowe. Uwagę zwrócić należy na podkreślony przez D. Magiera fakt niekontrolowanego brakowania dokumentacji w końcowym okresie funkcjonowania PZPR oraz niezwykle ciekawy przykład ankiety, jaką wypełnił archiwista (Tomasz Demidowicz). Dowiadujemy się z niej o trudnych warunkach lokalowych archiwum i niedocenianej pracy samego archiwisty (s. 196). W podrozdziale umieścił Autor rzeczywisty spis zespołów archiwum KW PZPR w Białej Podlaskiej, odtworzony na podstawie księgi inwentarzowej z lat 1977-1989 (s. 197).

Do pracy załączono obszerny aneks, na który składają się regulaminy, instrukcje i wytyczne regulujące organizację pracy w strukturach partyjnych, sposób postępowania z dokumentacją jawną i tajną aż do momentu jej przechowywania w archiwum partyjnym. Wśród regulaminów znajdują się regulaminy organizacyjne i regulaminy pracy. Umieszczono tu regulamin Wojewódzkiej Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej w Białej Podlaskiej, regulamin Pokoju Przyjęć KW PZPR w Białej Podlaskiej oraz regulamin wewnętrzny zasad postępowania w prowadzeniu ewidencji kadrowej, obsady stanowisk według nomenklatury w KW PZPR w Białej Podlaskiej. Regulaminy pracy dotyczą Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Białej Podlaskiej, Egzekutywy KW PZPR w Białej Podlaskiej, Komitetu Miejsko-Gminnego PZPR w Radzynie Podlaskim i jego komisji problemowych oraz Egzekutywy KM-G PZPR w Radzynie Podlaskim.

Instrukcje i wytyczne załączone w aneksie związane są z organizacją pracy kancelaryjnej, obejmują one regulacje dotyczące gromadzenia, przechowywania i przekazywania akt KW do archiwum KW PZPR w Białej Podlaskiej z grudnia 1976 r.; podobną instrukcję w sprawie gromadzenia, przechowywania i przekazywania akt KM, KM-G, KG, KZ, reprezentatywnych POP do archiwum KW PZPR w Białej Podlaskiej z listopada 1976 r.; instrukcję dotyczącą obiegu dokumentów finansowo-księgowych w KW PZPR w Białej Podlaskiej, instrukcję w sprawie zabezpieczania tajemnicy partyjnej i państwowej w pracy KW PZPR w Białej Podlaskiej oraz regulującą pracę powielarni Wydziału Ogólnego KW PZPR w Białej Podlaskiej. Wśród wytycznych znajdziemy także regulacje w sprawie przygotowania, zabezpieczenia i przekazania akt KM, KM-G, KG, KZ, reprezentatywnych POP do archiwum KW PZPR w Białej Podlaskiej z grudnia 1977 r. oraz podobne z kwietnia 1984 r. Ponadto Autor zdecydował się umieścić wykaz stanowisk KW PZPR w Białej Podlaskiej objętych nomenklaturą kadr oraz informator na rok 1985/1986 Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu przy KW PZPR w Białej Podlaskiej.

Ze względu na rozmiary pozostawionej dokumentacji partyjnej, a także zróżnicowany stopień zachowania wytworzonych przez partię materiałów, dołączony aneks należy uznać za cenny, tym bardziej, że stanowi pierwszą publikację regulacji wewnętrznych określających tryb i zasady funkcjonowania organizacji partyjnych różnych szczebli oraz ich kancelarii i archiwów. Zamieszczone normatywy mogą stanowić pomoc w badaniach kancelarii i archiwów partyjnych innych województw, ze względu na dużą jednolitość struktury PZPR.

Do minusów recenzowanej pracy zaliczyć należy dysproporcję pomiędzy uwagami natury ogólnej i fragmentami poświęconymi bezpośrednio zakresłomemu dość wąsko w tytule pracy tematowi, jakim była organizacja i funkcjonowanie KW PZPR w Białej Podlaskiej. Czytelnik może odnieść wrażenie, że to informacje o sprawach związanych z funkcjonowaniem partii w ogóle stanowią miały jej trzon. Wiadomości dotyczące ściśle KW w Białej Podlaskiej często nikną wśród generalnych rozważań. Prawidłową proporcję zachował Autor np. w części poświęconej archiwum, w której to informacje o archiwum KW w Białej Podlaskiej przeważają nad spostrzeżeniami natury ogólnej.

Z poznawczego punktu widzenia dotkliwy jest brak informacji biograficznych o członkach partii wchodzących w skład KW PZPR w Białej Podlaskiej. Spośród osób, które związane były z KW poznajemy nazwiska Ryszarda Sochy i Czesława Staszczaka. Pojawiają się one wśród danych dotyczących nomenklatury kadr i ścieżek awansu od najniższych instancji do elity partyjnej i państwowej. R. Socha (możemy go także zobaczyć na zamieszczonym na s. 74 zdjęciu) od momentu powstania KW w 1975 do 1981 r. sprawował funkcję I sekretarza KW, potem rozpoczął pracę w Komitecie Centralnym, poczym został oddelegowany do instancji terenowej (s. 87). C. Staszczak natomiast od instruktora, potem I sekretarza Komitetu Powiatowego w Radzynie Podlaskiej przeszedł do KW, w którym sprawował funkcję sekretarza, później I sekretarza. Jego karierę zwięźliwie opisał zastępca Ministra Spraw Wewnętrznych PRL (s. 87). Szczegółowe informacje o obu członkach aktywu partyjnego w KW PZPR w Białej Podlaskiej umieścił Autor, ze szkodą dla pracy, w przypisach, odsyłając czytelnika do strony internetowej IPN zawierającej dane o osobach pełniących kierownicze stanowiska partyjne i państwowe w byłej PRL⁶. Aby jednak odnaleźć poszukiwane nazwisko trzeba najpierw dysponować wiedzą o obsadzie personalnej KW w Białej Podlaskiej, której omawiana praca nie dostarcza.

Poznajemy także skład osobowy tzw. grupy szybkiego reagowania informacyjnego i propagandowego, którą kierowała Anna Ciesielczuk, sekretarz propagandy KW. Poza nią grupę tworzyli Edmund Sak kierownik Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej, Jan Walczuk kierownik Wojewódzkiego Ośrodka Kształcenia Ideologicznego oraz kierownik Wydziału Organizacyjnego Stefan Pawłowski. Bliższych informacji na temat ww. osób w publikacji nie znajdziemy.

Z nazwiska wymienił Autor także pracowników archiwum KW Zenona Borysewicza i Tomasza Demidowicza. Obaj, jak pisze Autor, byli młodymi pracownikami aparatu partyjnego (mieli niewiele ponad 30 lat) i legitymowali się wyższym wykształceniem (s. 188). Pierwszy z nich pełnił stanowisko archiwisty w latach 1976-1979. O drugim pracowniku archiwum dowiadujemy się nieco więcej. Posiadał tytuł doktora nauk humanistycznych i ukończone Podyplomowe Studium Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Wrocławskiego. Kierował archiwum KW od 1983 do końca istnienia PZPR. Poznaje-

⁶ <http://katalog.bip.ipn.gov.pl>.

my także jego stosunek do wykonywanej pracy oraz zawiedzione nadzieje z nią związane, zwłaszcza w zakresie podnoszenia kwalifikacji i związanego z tym awansu (s. 196). Informacje o personelu archiwalnym mają charakter zdawkowy i pojawiły się przy okazji charakterystyki funkcjonowania archiwum KW.

Nieco bliżej i w sposób krytyczny należy przyrzeć się konstrukcji pracy. Nie ulega wątpliwości, że wybrane przez Autora zagadnienia budują obraz PZPR jako partyjnego systemu biurokratycznego. Z tego powodu sugerowałabym rezygnację z osobnej części poświęconej biurokracji komunistycznej. Skłaniają mnie ku takiemu rozwiązaniu dwa powody. Pozwoliłoby to Autorowi uniknąć powtórzeń i lepiej podzielić ujęty w publikacji materiał. Wszystkie rozdziały i podrozdziały części drugiej z powodzeniem mogą znaleźć swoje miejsce w dwóch pozostałych. Zagadnienie nomenklatury kadr, doskonalenia kadr i dochodów pracowników partii proponowałabym przesunąć do rozdziału dotyczącego członków i pracowników. Ogólne spostrzeżenia na temat biurokracji komunistycznej wykorzystać można byłoby we wstępie. System przepływu informacji natomiast idealnie wpasowuje się w problematykę procesu aktotwórczego, a zwłaszcza obiegu informacji i dokumentacji. Budżet PZPR moim zdaniem mógłby stanowić część rozdziału poświęconego organizacji i strukturze partii na terenie województwa białkopodlaskiego. Tak zmodyfikowana struktura pracy składałaby się z trzech zasadniczych części – organizacja i struktura wojewódzkiej organizacji PZPR, członkowie i pracownicy PZPR oraz organizacja pracy kancelaryjnej i archiwum partyjnego. Taki układ ustrzegłby Autora przed powtórzeniami tych samych treści w dwóch różnych miejscach. Dla przykładu informacja o wpływie POP na politykę kadrową partii pojawiła się zarówno przy omawianiu samych POP jak i przy nomenklaturze kadr (s. 33-34, 79).

Zaproponowany przez Autora układ rzeczowy trzeciej części pracy także może budzić wątpliwości. Rezultatem procesu aktotwórczego jest powstanie w pełni ukształtowanej registratury, a to z kolei jest efektem czynników składających się na powstanie poszczególnych pism i łączenia je w jednostki kancelaryjne, a więc w tym przypadku w teczki spraw. Wydaje się, że zgodnie z takim rozumieniem procesu aktotwórczego do zagadnień stanowiących przedmiot rozdziału wskazać należy problematykę czynności kancelaryjnych, typu kancelarii, obiegu pism, a także kwestię wykazu akt, dzięki któremu pojedyncze pisma łączone są w sprawy. Ze względu na częściowy stan zachowania normatywów kancelaryjnych charakterystyka wymienionych elementów może być utrudniona. Z tego powodu poza omówieniem zachowanych instrukcji kancelaryjnych analizie należałoby poddać samą dokumentację.

Opisany sposób postępowania byłby uzasadniony tym bardziej, że jak Autor przyznaje „PZPR w ciągu swojego istnienia w żadnej z istniejących struktur nie dopracowała się sprawnej, zorganizowanej kancelarii. Każda instancja czy organizacja partyjna funkcjonowała w oparciu o własne, niekiedy funkcyjno-

jące na zasadach tradycji, a nie zapisanych normatywów, instrukcje”⁷. Szczegółowa analiza różnego rodzaju oznaczeń kancelaryjnych, pieczęci (nagłówkowych, pieczęci wpływów) i znaków powoławczych, a zwłaszcza znaków spraw, pozwoliłaby w moim odczuciu na przynajmniej fragmentaryczne odtworzenie obowiązującego w KW PZPR w Białej Podlaskiej wykazu akt. Umożliwiłoby to także odpowiedź na pytanie w jakim stopniu w praktyce stosowane były opracowane normatywy i innego rodzaju wytyczne.

Umieszczenie w podrozdziale 9.2. wytycznych regulujących układ dokumentacji w archiwum nie budzi wątpliwości. Natomiast zagadnienie klasyfikacji i kwalifikacji archiwalnej akt uważam w tym miejscu pracy za niezasadne. Lepszym rozwiązaniem byłoby omówienie tych kwestii razem z systemem kancelaryjnym. Wykaz akt pozwala łączyć poszczególne pisma w sprawy, a więc ma zasadniczy wpływ na przebieg procesu aktotwórczego. Proponowałabym zmianę tytułu tego podrozdziału na „Układ akt w archiwum partyjnym”. Tak sformułowany tytuł lepiej odpowiadałby zawartości podrozdziału i wpasowywałby się w etap procesu archiwotwórczego (w rozumieniu B. Ryszewskiego). Obowiązek recenzenta nie pozwala mi przejść obojętnie obok stosowanego przez Autora pojęcia kwalifikator. Używa go on na określenie kategorii archiwalnej. Pojęcie to wykorzystano błędnie w takim kontekście, przy czym nie ma w Polsce tradycji ani praktyki jego stosowania. Ponadto wprowadzać może niepotrzebne nieporozumienia, gdyż terminu kwalifikator używa się w odniesieniu do tabelarycznych zestawień rodzajów dokumentacji, które trudno ująć rzeczowym wykazem akt. Przykład mogą stanowić kwalifikatory dla dokumentacji technicznej zamieszczone załamach „Archiwisty Polskiego”⁸.

Na koniec chciałabym wspomnieć krótko o usterkach natury technicznej. Nie wszystkie fragmenty pracy zaopatrzył Autor w podsumowania, przez co te ich pozbawiane sprawiają wrażenie niedokończonych. W tekście pracy występują pomyłki w numeracji podrozdziałów (s. 119), pozostawiono także znaki przeniesienia wyrazów w środku akapitów (np. s. 133), zdarzyły się błędy literowe oraz dysproporcje w rozmiarach rozdziałów, podrozdziałów i akapitów. Nie za wszystkie wspomniane usterki odpowiedzialność ponosi Autor, często bowiem pojawiają się one już na etapie składu i łamania tekstu.

Wymienione powyżej uchybienia konstrukcyjne i techniczne nie obniżają wartości informacyjnej publikacji. Omawiana pozycja zasługuje na uwagę czytelnika z kilku powodów. Pomimo skoncentrowania się na organizacji partyjnej jednego wybranego województwa Autor opracował swoiste kompendium wiedzy na temat organizacji partii w ogóle. Jest to zagadnienie skomplikowane i ma ogromne znaczenie dla tematyki publikacji. Bez zrozumienia funkcjonowania struktury partii jako całości nie można opisywać jej działania na jakimkolwiek

⁷ D. Magier, *System biurokratyczny PZPR...*, s. 134.

⁸ K. Nobis, *Klasyfikator i kwalifikator dokumentacji konstrukcyjnej i technologicznej*, „Archiwista Polski”, nr 2, 2001, s. 77-82.

częstkowym obszarze. Struktura ta tworzy system naczyń połączonych, w którym analiza jednego ogniwa nie jest wystarczająca, aby je właściwie scharakteryzować. Zwrócić należy uwagę, że ustalenia Autora w znakomitej większości powstały w oparciu o źródła archiwalne. Ponadto umieszczenie diagramów i wykresów daje możliwość lepszego zrozumienia prezentowanych w publikacji treści. Książkę autorstwa D. Magiera można z całą odpowiedzialnością polecić nie tylko badaczom dziejów kancelarii, ale przede wszystkim miłośnikom historii regionu, którzy znajdą w niej inspirację do dalszych poszukiwań informacji o przeszłości obszaru dawnego województwa białkopodlaskiego.

Elżbieta Markowska
(Warszawa)